

1. *Premise teoretice.*

Discuția care urmează are drept obiect *urbanizarea romană* a Daciei, proces istoric reprezentînd un aspect al procesului mai amplu de romanizare. Acest proces începe o dată cu transformarea în provincii romane a teritoriului dacic și, în timp, capătă aspectul de proces de etnogeneză al românilor; limita lui superioară nu poate fi stabilită cu tot atîta claritate, pentru că între starea inițială de daco-romani și aceea finală de români, poate fi sesizată altă stare intermediară de daco-romani. Aceasta se formează la nivele cronologice și în condiții diferite pe întreg întinsul vechiului teritoriu dacic, iar discuția acestui proces complex depășește cadrul materialului de față.

În general, în cele ce urmează, prin proces de urbanizare se înțelege ael proces istoric în cursul căruia ansamblul așezărilor de pe un teritoriu dat capătă o formă complexă, ierarhizată și diversificată funcțional, conformă modelului general definit de André Leroi-Gourhan¹. Potrivit acestui model, într-un moment caracteristic al procesului de urbanizare, teritoriul considerat apare dominat de un centru important, economic, social, politic-administrativ, religios și militar — o capitală². În jurul acestei capitale gravitează alte centre de importanță locală, orașe sau târguri; la rîndul lor acestea polarizează activitatea așezărilor rurale, mai mari sau mai mici, mai compacte sau mai dispersate. În raport de mărime și importanță, într-o asemenea rețea urbană, toate așezările sînt caracterizate printr-o stratificare mai complexă, sau mai simplă și prin diversificarea funcțională a ariei lor, distingîndu-se zone publice și zone private, zone de cult, zone administrative, zone comerciale zone meșteșugărești, ș.a., de asemenea mai mult sau mai puțin accentuată.

Specialiștii în antichități au elaborat, încă de mult, un model de oraș specific, adecvat societății antice, cunoscut sub denumirile autentice de *polis*, *civitas*, *municipium* — modelul municipal. Construit pe baza izvoarelor literare, mai ales a celor de caracter juridic, acest model se corelează perfect cu acela general amintit anterior. Descoperirile mai noi, arheologice și epigrafice, au detaliat și circumstanțiat acest model, determinînd apariția a numeroase variante regionale și locale. La nivelul cel mai general „cetatea antică“ este un oraș-stat, constituit din cetățeni liberi, bucurîndu-se de „libertas“ — autonomie deplină internă și externă —, conducîndu-se singur și folosind un teritoriu propriu avînd aceeași condiție ca și așezarea urbană propriu-zisă, care, de altfel, este capitala și cel mai însemnat centru dintre mai multe care structurează teritoriul.

¹ André Leroi-Gourhan, *Gestul și cuvîntul*. Vol. II. București, 1983, p. 135—164.

² Idem, *L'homme et la matière*. Paris, Payot, f.d., p.

Perioada în care se dezvoltă procesul de urbanizare romană în provinciile dacice este caracterizată de modificări importante ale modelului „cetăți antice”. Încă de la creerea statelor elenistice polis-ul grecesc pierduse autonomia externă.³ Roma construise imperiul ei ca pe o ierarhie de cetăți, bucurându-se de autonomie internă largă. În cadrul acestei ierarhii dănuia o mare varietate de condiții juridice — atât de principiu, cât și locale. Momentul când teritoriile dacice sînt transformate în provincii este marcat, pe de o parte, de începutul pierderii autonomiei interne a orașelor, pe de alta, sincron și corelat, de începerea ștergerii acestei diversificări⁴, mai de grabă formale din punct de vedere politic, dar importante pe plan cultural. În sfîrșit, provincia Dacia fiind printre ultimele create, toate mecanismele de asimilare folosite de Imperiu — colonizare, urbanizare, romanizare — atinseseră forme optimizate funcțional. În acest context, procesul de urbanizare romană a provinciilor dacice apare mai de grabă, ca unul de integrare a teritoriilor și comunităților nou cucerite în acel mare sistem teritorial, structurat pe o ierarhie de orașe, care era Imperiul roman, și nu ca unul de dezvoltare a unei rețele de orașe-state relativ autonome.

Corelativ conceptului de *teritoriu dacic*, prin provincia Dacia și, corespunzător, Moesia inferior, se înțeleg ariile geografice delimitate de Ptolemeu ca aparținînd acestor provincii, chiar dacă aceasta contravine opiniei general acceptate ca urmare a argumentării lui Pârvan⁵. În această viziune, problema urbanizării apare mai complexă și mai dificilă, dar, poate, mai interesantă și mai fecundă.

2. Premisele istorice. Forme de urbanizare anterioare romanilor.

Cucerirea teritoriilor dacice de către romani este un proces de oarecare durată. În cursul desfășurării lui romanii au pătruns în diferitele lui zone la date diferite și în condiții care au variat. În consecință și organizarea politică și administrativă a noilor cuceriri a îmbrăcat forme diverse, cu caracter local, modificîndu-se în timp, o dată cu întregul sistem.

Cucerirea Daciei nu a avut caracterul unui proces de durată, comportînd mai multe etape succesive, diferite din punct de vedere al conținutului, ca în Moesia, respectiv în Dobrogea. Dacia a fost cucerită în șase ani, în decursul a două războaie succesive. Organizarea ei administrativă și militară a fost efectuată imediat după cucerire, atunci fiindu-i definite toate trăsăturile ei principale. Măsurile ulterioare, împărțirea în două, apoi trei districte, atribuirea statutului juridic de oraș unor așezări⁶ — apar drept adecvarea organizației inițiale la situațiile noi generate tocmai de premisele stabilite prin această structură inițială, nu drept corecturi și completări ale unei formule nesigure și parțiale. De

³ A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*. București, 1953, p. 35.

⁴ Joachim Marquardt, *Organisation de l'Empire romain*. Paris, Ernest Thorin, 1889, p. 114—115; cf. Alexandru Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*. București, 1977, p. 40.

⁵ Vasile Pârvan, *Getica*. București, 1982, p. 249/148—251. 149 și n. 203—205; cf. Radu Florescu, *Granițele Daciei la Ptolemeu*, în „Drobeta”, 5, 1982.

⁶ I. I. Russu, *Ocuparea Daciei. Organizarea și dezvoltarea provinciei în IDR.*, I, p. 9—32.

fapt, în perioada cuceririi Daciei, romanii ajung în practica politicii lor teritoriale la o foarte bună corelare a informației cu decizia și acest fapt se resimte cu evidență în organizarea noii provincii.

O analiză amănunțită ar putea distinge trei etape premergătoare cuceririi propriu zise: cele două campanii urmate de transferuri de populație din Cîmpia Dunării la sud de fluviu, ale lui Aelius Catus și Plautius Silvanus Aelianus⁷ și, a treia, victoria lui Tettius Iulianus urmată de tratatul dintre Domițian și Decebal⁸, prin care dacii primeau statut de foederati și ajutor financiar și tehnic.

Din punct de vedere al problemei în discuție, primele două, prin refluxul demografic artificial pe care l-au determinat, au inhibat *ab initio* eventuala dezvoltare în sens urban a zonei. După ultimele cercetări, pare probabil că, după 117, romanii au permis unui grup de roxolani să folosească zona de la sud de Brazda lui Novac — pină unde este posibil să se fi întins teritoriul depopulat de generalii romani — pentru propria lor locuire, pendulantă, pastorală.

Tratatul lui Domițian în schimb a asigurat dacilor asistență tehnică în vederea dezvoltării unei urbanizări *sui generis* — și de scurtă durată — strîns legată de fortificarea centrelor politice și administrative ale regatului lui Decebal.

Cucerirea romană a surprins regatul dac în plin proces de dezvoltare a unui sistem de așezări diversificate și ierarhizate, cu pronunțate tendințe de urbanizare, dar și cu forme specifice, clar diferite de cele din sudul greco-roman, dar și de vestul celtic. În cadrul acestui sistem se distinge un nivel maxim, caracterizat de o dezvoltare planificată, de amplasarea în locuri greu accesibile, de arhitectura monumentală, de amenajări edilitare importante, precum și de efortul relativ însemnat prestat într-o durată de timp restrînsă, pentru realizarea așezărilor urbane aparținînd acestuia. Acest nivel, este ilustrat de grupul de cetăți de piatră din munți: Piatra Craivei, ansamblul din Munții Orăștiei, Plovrăgi, Tilișca, Rîșnov, Jigodin, Cetatea Zînelor, Bîtea Doamnei⁹. Dintre acestea, ansamblul din Munții Orăștiei — Grădiștea Muncelului, Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Virful lui Hulpe, Fetele Albe, — constituie cetatea regală, capitala Daciei; constituind un ansamblu unitar, ele au caracter urban, atît prin diversificare funcțională cît și prin sectorizarea și ierarhizarea zonelor locuite¹⁰. De asemenea, cercetările recente par să indice clar că funcțiile acestui oraș au caracter central: cele mai mari ateliere metalurgice — arsenale — și cele mai mari și mai numeroase amenajări zootehnice — stîne —, integrate într-o „economie regală”¹¹;

⁷ D. M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării-de-jos în sec. I e.n.*, în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 287—328.

⁸ Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Cluj, 1972, p. 281—284.

⁹ Hadrian Daicoviciu, *op. cit.*, p. 127—142; Idem, *Des Reich der Daker*, în *Die Daker. Archäologie in Rumanien*. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern, 1980, p. 72—73; Ioan Glodariu, *Arhitectura dacilor*. Cluj, 1983, p. 77, 80, 82 84—87, 88—90, 91-93, 94—96, 97—104, 106—107, 112—115.

¹⁰ Hadrian Daicoviciu, *op. cit.*, p. 151—153; Idem, *Das Wehrsystem in den Bergen von Orăștie*. în vol. *Die Daker*, p. 79—85.

¹¹ Hadrian Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153—161; Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*. Cluj, 1979, p. 21—22.

în zona sacră cele mai numeroase și, din punct de vedere al arhitecturii lor, cele mai complexe, mai bogate și mai durabile sanctuare. Fără îndoială, situarea în plin munte, în zonă împădurită, a acestor amenajări și construcții, amplasarea lor dispersată, pe terase și platouri, despărțite de forme de relief și de zone verzi, dă un aspect puțin obișnuit capitalei dacice, ne mai întâlnit în alte orașe antice.

Celelalte cetăți de piatră, reproduc, la o scară restrinsă, dispozițiile cetății regale: aceeași situare în afara căilor de comunicații dar în apropierea unui drum important, aceeași planificare urbană, utilizând un spațiu montan, accidentat, aceleași tipuri arhitecturale, realizate cu același efort. În multe din cazuri, cetățile par centrele administrative, militare și religioase ale unor mari circumscripții (Tilișca, Căpilna, Boița, Bitca Doamnei, Cetatea Zinelor?), în altele apar și sigure funcții economice (Piatra Craivii)¹².

Nucleu de funcții diferențiate și rol de centre ale unor zone întinse par să fi fost cetățile de pământ din Cîmpia Dunării și din Podișul Moldovenesc — Popești, Tinosu, Piscu Crăsani, Poiana, Răcătau, Brad, Pecica¹³ ș.a. Așezări cu veche tradiție și cu dezvoltare ocupînd o îndelungată durată istorică, ocupau pîteni de terasă, relativ depărțiți de arterele de comunicație, dar putînd supraveghea din vedere un drum important, cînd nu chiar o intersecție. Planul lor, generat de adecvarea la teren a unor structuri diferențiate funcțional și ierarhizate, comporta o acropole fortificată cu val de pământ cu palisadă și șanț, în care erau situate și edificiile publice — Popești, Brad¹⁴ — și sanctuarele — Pecica, Barboși¹⁵ — și atelierile meșteșugărești — Pecica, Răcătau¹⁶ —, o așezare „joasă“, și necropola, atît tumulară cit și plană, de incinerare. Aceste cetăți, reprezentînd al doilea nivel al structurii ierarhizate de așezări din Dacia nu prezintă trăsături urbane atît de pronunțate dar este incontestabil că se situează într-o etapă de trecere de la locuirea sătească, specifică comunităților agrare, la o formă de organizare urbană. Ele nu se situează nici măcar pe cea mai de jos treaptă a acestei etape de trecere, pentru că cercetările au făcut cunoscute așezări încă mai mici și mai puțin diferențiate funcțional, dar care nici ele nu se situează la nivelul celor mai simple și nediferențiate așezări agricole. Sînt așezări compacte, dar compuse din un număr restrîns de locuințe, situate pe un mic pîten de terasă, supraveghînd de la distanță un drum, fortificat cu val, cu palisadă și șanț: Marca, Arpașu de Sus¹⁷.

¹² Alexandru Popa, *Nivelul dezvoltării economice dacice în lumina descoperirilor de la Piatra Craivii și Căpilna*, în „Apulum“ 9, 1971, p. 271—280.

¹³ Ioan Glodariu, *Arhitectura dacilor*, p. 50, 51, 52, 53, 54, 58.

¹⁴ *Ibidem*, p. 68—70.

¹⁵ Silviu Sanie, Ion T. Dragomir, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Barboși—Galați*, în „Danubius“, 4, 1970, p. 135—136; Ion Horațiu Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 98—105.

¹⁶ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 84—97; *Die Daker*, nr. 299—301.

¹⁷ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, p. 54—55; M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976; S. Dumitrescu, V. Lucăcel, *Cetatea dactică de la Marca, Zalău*, Muzeul de istorie și artă Zalău, 1974.

Ultimul nivel de așezări dacice este reprezentat de așezări mici răsfricate, deschise, amplasate pe malul unor ape curgătoare: Vlădiceasca, Comana de Jos, Slimnic¹⁸.

Nu este locul să se discute aici tipologia și istoricul așezărilor și locuirii în cultura dacică, dar se poate afirma că a putut fi sesizat un proces vechi de diversificare și de diferențiere ierarhică a tipurilor de așezări la daci, dar că astfel de procese cunoscute și clare accelerare în perioada regatului. În vremea lui Decebal chiar, se pare că această dezvoltare a oferit baza pentru o reformă administrativă: cetățile conduse până atunci de reprezentanții aristocrației locale au fost subordonate unor funcționari regali¹⁹.

Nici această schiță nu ar fi completă dacă nu ar ține seama și de aspectul de atunci al peisajului dacic: păduri mult mai întinse, ape mai bogate, precum și de organizarea funciară și de agrotehnica epocii. Nu avem relevee topografice arheologice complete și circumstanțiate care să permită stabilirea frecvenței așezărilor pe teritorii date în epoca dacică și nici ordinul de mărime al acestor așezări, dar judecând pe baza informației pe care o avem, se pare că situația era departe de un nivel, chiar jos, de relativă saturație demografică. Mult discutatele versuri ale lui Horațiu, aducând mărturie despre o anumită formă de devălmășie la daci, chiar dacă, din punct de vedere literar pot fi raportate la un „topos” cunoscut și la alți autori ai vremii, s-ar putea să aibă la bază o informație esențială pertinentă²⁰. În aceste condiții, folosirea unui utilaj relativ evoluat²¹ în agricultură, putea fi asociată cu forme de exploatare a solului în sistemul moinei sălbatice.

3. Urbanizarea romană a teritoriilor dacice.

Schițarea reconstituirilor de mai sus a avut drept obiectiv surprinderea situațiilor pe care s-a grefat urbanizarea romană. S-a încercat astfel să se demonstreze că, în momentul cuceririi romane, Dacia era deja afectată de un proces de urbanizare cu trăsături specifice. Situațiile găsite de romani, din acest punct de vedere, nu erau, totuși, întru totul asemănătoare. În Dobrogea, o varietate relativ mare de tipuri de așezări, aflate la niveluri de dezvoltare diferite, constituite într-o rețea nu foarte coerentă prin interrelații relativ laxe. În Dacia un sistem de așezări diversificate, ierarhizat, dar unitar, acuzând un proces relativ rapid de urbanizare, și constituind o parte a sistemului politic instaurat de regii daci.

¹⁸ George Trohani, *Săpăturile din așezarea geto-dacă de la Vlădiceasca*, în „Cercetări arheologice”, 4, 1976, p. 87—132; Idem, *Cercetările arheologice de la Vlădiceasca punctul „Ochiul lu Velicu”, com. Valea Argovei, jud. Călărași*, în „Cercetări arheologice”, 6, 1983, p. 31—43; I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comana de jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Brașov, Muzeul Cetății Făgăraș, 1980, p. 35—58; Ioan Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 16—41.

¹⁹ Criton, 5(2), p. 932.

²⁰ C. Daicovicu, *În legătură cu „obștea” la geto-daci*, în „SCIV”, 6, 1955, p. 123—127.

²¹ Glodariu, Iaroslavschi, *Civilizația fierului*, p. 58—76.

Cuceririi și transformării în provincie a Daciei, prin o acțiune scurtă, concentrată și puternică, i-a corespuns o reorganizare radicală a habitatului încă din primele zile ale provinciei. După toate informațiile, romanii nu au preluat și dezvoltat nici una dintre așezările dacice mai importante existente în momentul cuceririi²². Cu atât mai puțin se pare,

²² La Ampelum (Zlatna), nu se cunoaște nici o locuire anterioară celei romane — I. I. Russu s.v. *Ampelum*, *DIVR*, D. Tudor, *Orașe, Tîrguri și sate în Dacia romană*, București, p. 184—190. Apulum, nume sigur dacic, nu suprapune o așezare de acest fel, nici municipiul I, de pe dealul Cetate, nici municipiul II din Partoș, localizarea unui vicus dacic *Apulensis*, este atât de incertă, încât unii cercetători îl situează în Partoș, alții pe dealul Cetate; în schimb cetatea dacică de pe Piatra Craivii, este sigur un centru de primă importanță. I. I. Russu, s.v. *Apulum*, în *DIVR*, D. Tudor, *op. cit.*, p. 144—170, I. I. Russu, *Apulum*, în „Apulum”, 3, 1961, p. 151—154, I. Berciu, Al. Popa, Horia Ursu, *Cetatea Alba Iulia*, București, 1968, p. 8—9; Dierna, din nou cu nume dacic, luat probabil de la riul Invecinat (Cerna astăzi), nu este semnalată nici o stațiune dacică în zona orașului roman: I. I. Russu, *IDR*, 3/1, p. 63; I. I. Russu, s.v. *Dierna*, în *DIVR*, D. Tudor, *op. cit.*, p. 17—23; Doina Benea, *Observații cu privire la topografia Diernei în epoca romană*, în „Banatica”, 3, 1975, p. 91—96. Drobeta, de asemenea cu nume dacic — în zona castrului și orașului roman nu s-a găsit decât un bordei cu ceramică la Tène veche — Grigore Florescu, Constantin C. Petolescu, *IRD*, 2, p. 17—20; D. Tudor, *op. cit.*, p. 289—303; D. Tudor, *Drobeta*, București, 1965, p. 9; D. Tudor, s.v. *Drobeta*, în *DIVR*. Napoca, localitate cu nume dacic, a fost, în ultima vreme bine cunoscută datorită frecventelor lucrări edilitare. Singurele urme dacice au fost identificate la Someșeni, la peste cinci kilometri de limita orașului roman și au fost datate în sec. 3 î.e.n.—1 e.n. — I. I. Russu, s.v. *Napoca*, în *DIVR*; Ioan Mitrofan, *Contribuții la cunoașterea orașului Napoca*, în „ActaMN”, 1, 1964, p. 197—214; Idem, *Descoperiri arheologice în Cluj și împrejurimi*, în „ActaMN”, 2, 1965, p. 657—666; Idem, *Vestigii din Napoca romană*, în „ActaMN”, 13, 1976, p. 197—204; Nicolae Vlassa, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat. (Partea I-a). Așezarea neolitică de la Cluj*, în „Apulum”, 9, 1971, p. 21—34; Ioana Hica-Cîmpeanu, *Cu privire la unele morminte romane tîrzii de la Napoca*, în „ActaMN”, 14, 1977, p. 221—237; D. Tudor, *op. cit.*, p. 222—230. Porolissum, așezare cu nume tot dacic, are probabil, antecedente din timpul regatului dacic pe înălțimea Măgura, la peste trei kilometri de orașul roman, unde nu se mai întîlnesc urme romane — I. I. Russu, s.v. *Porolissum*, în *DIVR*; D. Tudor, *op. cit.*, p. 243; Eugen Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, Al. V. Matei, *Săpăturile arheologice și lucrările de restaurare și conservare executate la Porolissum (Moigrad)*, în „Materiale”, 14, 1980, p. 286—288; Idem, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Moigrad (Porolissum) din anii 1977—1979*, în „ActaMP”, 4, 1980, p. 81—103; N. Gudea, Eug. Chirilă, I. Bajusz, *Săpăturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum). I. Castrul de pe „Pomet”*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 285—288; N. Gudea, E. Chirilă, Al. V. Matei, I. Bajusz, *Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1980—1982*, în „ActaMP”, 7, 1983, p. 119—140; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, p. 110. Potaissa, tot localitate cu nume dacic, în zona cannabelor și a municipiului de mai tîrziu nu au fost surprinse vestigii de acest fel — I. H. Crișan, *Șantierul arheologic Turda*, în „Materiale”, 7, 1958, p. 431—439; M. Bărbulescu, Z. Milea, A. Căținaș, A. Hopârțean, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice în castrul roman de la Turda (1971—1976)*, în „Potaissa”, 1, 1978, p. 5—15; M. Bărbulescu, A. Căținaș, A. Hopârțean, C. Luca, *Cercetările arheologice în castrul de la Potaissa*, în „Potaissa”, 3, 1982, p. 13—20; Ioan Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în „ActaMN”, 6, 1969, p. 517—523; Ana Căținaș, *Noi descoperiri romane pe Dealul Zinelor — Turda*, în „ActaMN”, 15, 1978, p. 195—200; Z. Milea, A. Hopârțean, C. Luca, *Noi contribuții privind necropola romană de la Potaissa*, în „ActaMN”, 15, 1978, p. 201—207; Ana Căținaș, Mihai Bărbulescu, *Cella vinaria de la Potaissa*, în „ActaMN”, 16, 1979, p. 101—126; Ana Căținaș, *Ceramică romană de la Potaissa — str.*

nu și-au pus problema să dezvolte și să perfecționeze sistemul de așezări în plin proces de urbanizare constituit în timpul regatului. Nici una dintre așezările romane importante nu a fost construită pe locul sau în apropierea unei așezări dacice. Chiar în ceea ce privește micile așezări sătești indigene, dacice, din vreme romană, doar despre două — Obreja și Slimnic — se poate afirma că se dezvoltă pe același amplasament ca și așezările anterioare, dacice din vremea regatului²³. Pe baza datelor stratigrafice observate în săpături, se poate admite că așezările dacice

Cheii, în „Potaissa”, 2, 1980, p. 81—114; Claudia Luca, Ana Hopârtean, *Noi descoperiri în necropola sudică a Potaissei*, în „Potaissa”, 2, 1980, p. 115—122; Mihai Bărbulescu, *Potaissa după mijlocul secolului al III-lea*, în „Potaissa”, 2, 1980, p. 161—187; I. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în „AISC”, 3, 1941, p. 330—340. I. I. Russu, s.v. *Potaissa*, în *DIVR*; D. Tudor, *op. cit.*, p. 209—210; Romula, poate mai vechi Malva, care ar fi un toponim dacic. Cercetările mai vechi dau ca sigură, pe baza descoperirilor ceramice — dar ceramică dacică apare și în așezarea romană — existența unei întinse așezări dacice; cele mai noi vorbesc de o așezare dacică atestată de descoperiri moretate, dar care nu este încă localizată. D. Tudor, s.v. *Romula*, în *DIVR*; Idem, *Romula*, București, 1968, p. 11; Idem, *Orașe, târguri și sate*, p. 342; Idem, *Oltenia romană*, București, 1968, p. 185—191; Cristian M. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, *Complexul de fortificații de la Romula în cadrul defensiv de pe Limes Alutanus*, în „SMMIM”, 10, 1977, p. 17—24; Idem, *Fortificația centrală de la Romula*, în „SMMIM”, 9, 1976, p. 3—15; Gh. Popilian, Șt. Chițu, M. Vasilescu, *Săpăturile arheologice de la Romula*, în „Materiale”, 14, 1980, p. 351—353; Idem, *Săpăturile arheologice de la Romula*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 324—326. Sucidava — singura dată devenită oraș roman; pe promontoriul Cetății a fost descoperită o așezare dacică, distrusă violent în cursul sec. I e.n. D. Tudor, *Sucidava*, București, 1966, p. 10—11; Idem, s.v. *Sucidava*, în *DIVR*; D. Tudor, Expectatus Bujur, A. Matrosenco, *Sucidava V*, în „Materiale”, 7, 1958, p. 473—494; D. Tudor, Expectatus Bujur, *Sucidava VI*, în „Materiale”, 8, 1959, p. 555—564; D. Tudor, *Sucidava VII*, în „Materiale”, 9, 1970, p. 281—297; Corneliu Mărgărit Tătulea, Florea Biciu, *Locuințe geto-dacice descoperite la Sucidava—Celei*, în „Oltenia”, 2, 1980, p. 59—67; D. Tudor, C. Tătulea, M. Nica, F. Biciu, *Șantierul arheologic Sucidava—Celei*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 326—335; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate*, p. 324—325. Tibiscum, de asemenea cu nume dacic, pînă în prezent nu a fost identificată așezarea dacică de la care și-a luat numele — Ioan Glodariu, s.v. *Tibiscum*, în *DIVR*; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate*, p. 37—42; Petru Bona, Richard Petrovski, Maria Petrovski, *Tibiscum — cercetări arheologice (1976—1979) (I)*, în „ActaMN”, 19, 1982, p. 311—321; (II) în *loc. cit.*, 20, 1983, p. 405—432; Doina Benea, Florin Medeleț, Petru Bona, R. Petrovski, *Cercetările arheologice de la Tibiscum*, în „Materiale”, 14, 1980, p. 298—303; Doina Benea, *Cercetările arheologice de la Tibiscum*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 306—323. Ulpia Traiana Sarmizegetusa — C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în „Dacia”, 1, 1924, p. 224—263; Idem, *Fouilles de Sarmizegetusa*, în „Dacia”, 3—4, 1927—1932, p. 516—558; Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, Emil Nemeș, Ioan Piso, Constantin Pop, Adriana Rusu, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1973—1974, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*, în „Sargetia”, 11—12, p. 225—232; Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, Ioan Piso, Constantin Pop, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1975—1977 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și semnificația lor*, în „Sargetia”, 14, p. 139—154; H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Șantierul Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Materiale”, 13, 1979, p. 231—233; Idem, *Săpăturile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Materiale”, 14, 1980, p. 276—282; Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, Ioan Piso, Constantin Pop, Alina Sorocanu, Constantin Ilieș, *Săpăturile din 1980 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 246—277. Dorin Alicu, *Le camp legionnaire de Sarmizegetusa*, în „Potaissa”, 2, 1980, p. 23—29.

²³ Ioan Glodariu, Thomas Nägler, Martin Rill, Eugen Iaroslavschi, *Cercetări arheologice la Șura Mică*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 242—245; Ioan Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981.

fortificate au fost distruse intenționat, sistematic și violent la sfârșitul războaielor daco-romane, sau în cursul acestora²⁴. Este evident că distrugerea rețelei de așezări dacice nu a însemnat și nimicirea populației care le locuia. Descoperirile de materiale dacice — în deosebi ceramică — în noile așezări, și chiar în fortificațiile romane din Dacia²⁵, precum și sesizarea unor așezări sătești dacice în provincie²⁶, arată că aceasta a fost regrupată în așezări noi, în cadrul cărora nu a mai regăsit vechiul cadru de viață socială și, tot o dată, a trebuit să se adapteze noilor condiții de coabitare cu alte grupuri de origini diverse, dar vorbind toți limba latină²⁷.

Procesul de urbanizare al Daciei romane ridică, în acest context trei probleme specifice, cu articulațiile lor de detaliu: prima este cum și când au apărut noile orașe; a doua ar putea fi formulată că „tipologia orașelor romane din Dacia“; a treia este aceea a felului în care în jurul orașelor s-a constituit o rețea de așezări, diferențiată atât funcțional cât și ierarhic, și a locului pe care această rețea a ocupat-o în viața provinciei.

În perspectiva primei probleme, o observație se impune încă de la abordarea ei. Cu o singură excepție — Ulpia Traiana Sarmizegetusa — toate orașele romane din Dacia sînt orașe militare și anume dezvoltate din cannele unor unități militare, pe lângă lagărele acestora, nu din așezări mai vechi, relativ dezvoltate, lângă care au fost instalate unități militare romane²⁸. Situația este fără precedent în celelalte provincii, găsindu-și doar o parțială asemănare în situația din Dobrogea (nordul Moesiei Inferior)²⁹. Fără îndoială, rețeaua de castre romane a cuprins rețeaua de drumuri care traversau bazinul carpatic, acordînd o atenție deosebită nodurilor rutiere și zonele de interes economic deosebit — bazinul aurifer din Munții Apuseni, cel metalifer din Munții Poiana Ruscă — ceea ce a atras în jurul castrelor situate în aceste poziții nu numai populația legată de trupe ci și grupuri de producători speciali-

²⁴ I. H. Crișan, *Ziridava*, p. 167; D. Macrea, I. Glodariu, *Arpașu de Sus*, p. 90; S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Marca*, p. 30.

²⁵ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 185.

²⁶ *Ibidem*, p. 185; cf. mai sus n. 23; D. Protase, *Așezarea și cimitirul dacoroman de la Obreja (Transilvania)*, în „ActaMN“, 8, 1971, p. 135—160. I. Mitrofan, *Așezări ale populației autohtone în Dacia Superioră*, în „ActaMN“, 9, 1972, p. 141—162.

²⁷ Cf. Claudia Luca, Zaharie Milea, *Onomastica inscripțiilor de la Potaissa*, în „ActaMN“, 15, 1978, p. 189—194.

²⁸ *Apulum* — Leg. XIII Gemina; *Ampelum* — vexil. Leg. XIII Gemina și Numerus Maurorum Tibiscensium; *Drobeta* — Cohors I Sagittariorum, Coh. III Campestris; *Dierna* — vexil. Leg. XIII Gemina, Coh. I Brittonum; *Napoca* — Coh. I Alpinorum, Coh. III Campestris, vexil. Leg. I Adiutrix, Vexil. Leg. V Macedonica; Numerus Palmyrenorum Porolissensis; *Porolissum* — Coh. I Brittonum miliaria. Cohors V Lingonum, Numerus Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum; *Potaissa* — Coh. I Ulpia Hispanorum miliaria, Leg. V Macedonica, Coh. I Batavorum; *Romula* — Coh. I Flavia Commagenorum, vexil. Leg. VII Claudia, Leg. XXII Primigenia, Leg. V Macedonica, Leg. XI Claudia; *Sucidava* — Coh. I Lingonum; *Tibiscum* — Coh. I Vindelicorum, Numerus Palmyrenorum Tibiscensium, Numerus Maurorum Tibiscensium, Coh. I sagittariorum; *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* — Leg. V Macedonica, Cf. mai sus n. 22.

²⁹ Radu Florescu, *Urbanizarea în Dobrogea romană*, (ms.).

zați³⁰, și ca și în alte provincii, *negotiatores*³¹, provenind, așa cum sună expresia unui izvor „ex toto orbe romano”⁴³². Dar trebuie să vedem în această situație și efectul unei politici speciale, de romanizare rapidă, bazată pe experiența de pînă atunci în organizarea și administrarea Imperiului, ca și pe cunoașterea adecvată a realităților locale, dacice. Prezența urmelor arheologice de tip dacic în așezările romane din provincia Dacia, și lipsa antroponimelor dacice din inscripții³³ este o mărturie tocmai în sensul unei romanizări deosebit de rapide a dacilor, care, stabiliți în grupuri familiale izolate, fără să-și păstreze structurile tradiționale, au fost asimilați datorită numărului mare al celorlalte grupuri de coloniști latinofoni, precum și datorită integrării lor în noile structuri sociale. În același sens vorbește și situația de pe linia de castre din estul Transilvaniei, unde urmele dacice sînt mai numeroase iar așezările importante mai rare ca și persistența unor sate de daci în zone izolate ale provinciei³⁴.

Cele mai vechi orașe romane din Dacia apar încă din vremea împăratului Hadrian: Drobeta, Romula și Napoca³⁵. Situația constituie mărturia unei romanizări rapide, însoțită de o colonizare masivă și diversificată, în zone de o deosebită importanță economică, în primul rînd comercială. Drobeta este situată la principalul vad de trecere peste Dunăre, lîngă podul lui Apollodor din Damasc, asigurînd legătura cu restul Imperiului; Romula era situată la nodul dintre drumul principal care prin Drobeta, Craiova, Romula, Cîrmpoiaia, Cumidava, Apulum, lega Imperiul de centrul Daciei, și cel al Oltului, care lega, cu treceri mai dificile, Moesia Inferior cu centrul Daciei. În sfîrșit, Napoca este situată la cel mai important nod de drumuri din Transilvania, avînd ieșiri către toate pasurile importante și legături cu toate colțurile provinciei, precum și acces apropiat spre zona auriferă³⁶. Acestei prime etape trebuie să-i fie inclusă și Ulpia Traiana Sarmizegetusa, prima și singura colonie *deducta*³⁷, așezată și ea la un nod de drumuri, dar și într-o situație centrală, așa încît să poată servi drept nucleul organizatoric al întregii provincii. Din acest punct de vedere, ridicarea cannelor castrului de legiune de la Apulum, la rang de municipiu, sub Marcus Aurelius³⁹, apare ca ultimul episod al aceleiași prime etape de urbanizare. În acest fel, rețeaua fundamentală urbană a Daciei era constituită.

Pe bazele stabilite în prima etapă, viața economică și socială a provinciei s-a dezvoltat relativ rapid și omogen; în cadrul acesteia urbanizarea s-a lărgit și s-a adîncit. Au apărut noi centre urbane, pe de o

³⁰ Exemple concludente cunoscute la Tibiscum, Potaissa, Ulpia Traiana. Cf. mai sus bibliografia corespunzătoare n. 22.

³¹ Cf. *IDR*, 2, 47; 3/2, 109 și 203, de la Drobeta resp. Ulpia Traiana.

³² Eutropius 8,7.

³³ I. I. Russu, *Etnogeneza*, p. 186—187.

³⁴ Cf. mai sus n. 23. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 19, 32, 45, 47.

³⁵ Cf. mai sus n. 22.

³⁶ Cf. *T.I.R.*, L 34—35.

³⁷ I. I. Russu, *IDR*, 3/2, p. 24—25.

³⁸ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp.

³⁹ I. I. Russu, *IDR*, 1, p. 28—31.

parte, pe de alta centrele existente s-au mărit, ca număr de populație și ca arie, activitățile s-au diversificat, populația s-a diferențiat, s-a dezvoltat economic și cultural³⁹. Această mișcare generală își găsește consacarea oficială în promovarea urbană din vremea împăratului Septimiu Sever, când primesc regim juridic de municipiu șase orașe dacice, — Dierna, Tibiscum, Ampelum, Potaisa, Porolissum, Apulum-orașul civil —, iar alte trei municipii — Apulum-orașul militar, Drobeta, Romula — sînt ridicate la rangul de colonie⁴¹. Trebuie remarcat că această etapă de urbanizare — de altfel ca și prima — coincide și cu alte măsuri de organizare administrativă, militară, rutieră a provinciei. Dar în acest context, recunoașterea statutului de oraș nu apare ca o impulsare artificială, de la centru, a urbanizării, ci ca o măsură de integrare a unor realități locale maturate în sistemul general al Imperiului. Dar, în legătură cu această recunoaștere oficială a rangului urban în vremea împăratului Septimiu Sever, se ridică problema celui de al șaptelea municipiu care își primește titlul la această dată, în Dacia — Sucidava. Cu privire la statutul său nu există decît o singură mărturie epigrafică echivocă — o inscripție tîrzie menționînd pe *curiales territorii Sucidavensis*⁴², formulă care lasă deschisă problema dacă Sucidava era un municipiu, sau numai un teritoriu rural cu autoadministrare de tip municipal, asemănător celor din Dobrogea⁴³. Faptul că încă de la sfîrșitul sec. II e.n. Sucidava are fortificații proprii⁴⁴, ba chiar mai mult că este singura așezare despre care nu avem certitudinea că are rang municipal, dar are fortificații, constituie un argument de greutate în favoarea primei ipoteze, permițînd interpretarea inscripției amintite ca atestînd o *ordo decurionum* (sive curialium), strict municipală.

Revenind la problema naturii dezvoltării urbane în Dacia — firească sau impulsionată artificial — trebuie arătat că descoperirile arheologice, tocmai de tipul celor de la Sucidava, demonstrează clar că este vorba de o creștere și de o sinteză socio-culturală reală, ba chiar permite stabilirea unei tipologii urbane⁴⁵.

În cadrul acestei tipologii un loc aparte îl ocupă planul de tip centuriat al Coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa:⁴⁶ patrulater, aproape patrat, cu o rețea de străzi ortogonală, generată de cele două axe mediane cu rol de magistrale, cu for ocupînd unul dintre cvartalele centrale, orașul avea o suprafață de mărime medie. Încă de timpuriu locuirea și chiar un grup important de instituții publice — sanctuare, terme, cazarma gladiatorilor — s-au amplasat în afara zidurilor, constituind cartiere întregi, de-a-lungul unor artere care prelungeau rețeaua stradală din interior. Săpăturile nu au putut dezveli prea mult din oraș, dar se pare că centrul așezării era ocupat de edificii publice, în afară de for, a

⁴⁰ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp.

⁴¹ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp.

⁴² IDR, 2, 190.

⁴³ R. Florescu, *Urbanizarea Dobrogei*.

⁴⁴ D. Tudor, *Sucidava*, p. 27, fig. 3.

⁴⁵ Cf. mai jos p. 159.

⁴⁶ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp. și *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Zona arheologică*. Muzeul de istorie al Transilvaniei, plan de situație.

mai fost identificat cu probabilitate palatul procuratorului provinciei iar inscripțiile localizează tot în aceeași zonă sanctuare⁴⁷.

Din același grup mai face parte tocmai Sucidava. Independent de controversa cu privire la regimul juridic al așezării, din considerarea planului acesteia de la sfârșitul sec. II e.n.: ocupînd o arie trapezoidală regulată, încinsă de ziduri străbătute de patru porți axiale, și acoperită de o rețea stradală ortogonală — reiese că, la un moment dat din existența ei a fost ordonată după o planificare urbană tipic romană⁴⁸. Suprapunerea așezării antice de cea modernă împiedică cercetarea exhaustivă a interiorului și, mai ales a centrului cetății. Totuși s-au putut identifica instalații meșteșugărești — cuptoare ceramice, făcînd parte din officine de olărie și tegulare, precum și un atelier de reliefuri și rame de oglinzi de plumb, presate. Se pare că, totuși, funcția cea mai importantă a cetății, situată la un vad important al Dunării, era mai cu seamă comercială. De altfel produse de import sînt numeroase la Sucidava — ceramică fină de tip *terra sigillata*, opaite, bronzuri, sticlărie, gemme gravate, aduse de la distanțe mai mari — Gallia sau Italia de Nord — sau chiar din învecinata Romula⁴⁹.

Cele mai multe orașe însă, dezvoltate din cannabe, se dezvoltă în contact direct cu lagărul fortificat al trupeii pe lîngă care ființează. De obicei una sau două dintre magistralele lagărului se prelungesc în cannabe — de cele mai multe ori este vorba de cele care se continuă cu o arteră importantă, a provinciei sau imperială — și generează o rețea ortogonală, bază a organizării habitatului din orașul militar. Dar planificarea urbană a cannabelor ține seama într-o măsură importantă și de relief și de natura locului. Așa se face că la Drobeta — de exemplu⁵⁰ — orașul ocupă o arie plană, organizată ortogonal de *decumanus* și de *via principalis dextra* care, ieșind din castru, constituie rama ariei urbane; această arie are o formă generală trapezoidală. Numai puține dispoziții din interior au putut fi identificate datorită faptului că orașul modern suprapune tocmai amplasamentul celui antic. În alt caz, cel al orașului Porolissum⁵¹, unde amplasamentul orașului ocupă un teren accidentat, mai multe terase amenajate pe pantele platourilor ocupate de castre, precum și șeaua dintre acestea, rețeaua de străzi este determinată de aceste particularități. Au fost identificate drumuri pieruite mărginind terasele, sanctuare, terme, amfiteatru, dar nu s-a putut surprinde nici zid de incintă, — mai probabil nu a fost construit — nici forul — într-o zonă încă necercetată⁵².

Marile orașe ale Daciei — Apulum, Potaissa, Napoca sînt relativ puțin cunoscute, datorită tocmai suprapunerii lor de către localități moderne. Din informațiile fragmentare culese în fiecare, se poate modela, totuși, o imagine de ansamblu, generică, destul de concludentă. Astfel,

⁴⁷ Ioan Piso, *Inscripfen von Prokuratoren aus Sarmizegetusa*, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik“, 50, 1983, p. 233—251.

⁴⁸ D. Tudor, *op. cit.*

⁴⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 62—70.

⁵⁰ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp. și Doina Benea, *Cîteva considerații cu privire la topografia Drobetei în secolele II—III*, în „ActaMN“, 14, 1977, p. 133—146.

⁵¹ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp., indeosebi „ActaMP“, 4, 1980 și 7, 1983.

⁵² Cf. „ActaMP“, 4, 1980, p. 81—103 și 7, p. 119—140.

la Potaissa⁵³, a putut fi delimitat un cartier meșteșugăresc cu ateliere de olari și cioplitori în piatră. O situație similară se regăsește la Tibiscum⁵⁴, unde, în imediata apropiere a castrului a fost cercetat un cartier meșteșugăresc, cuprinzând ateliere de olari, sticlari, fierari. La Romula⁵⁵, au fost identificate ateliere de gravori de geme, iar la Ulpia Traiana, de sticlari⁵⁶. În general, cartierele meșteșugărești sînt situate în zonele periferice ale orașelor, adesea în preajma unei ape. În mod firesc, tot într-o margine a așezării sînt situate și alte construcții publice — amfiteatre, terme. Locul lor în interiorul sau în afara zidurilor este determinat de planul orașului, dar și de funcția edificiului. În general, amfiteatrele sînt extramurane — ca la Sarmizegetusa⁵⁷, dar la Porolissum⁵⁸, unde nu a fost identificată o incintă fortificată, amfiteatrul este situat în marginea așezării. La Drobeta⁵⁹, termele sînt situate în interiorul centurii fortificate, dar în marginea orașului, pe malul Dunării; la Ulpia Traiana⁶⁰, localizările mai noi le situează în afara zidurilor, între oraș și amfiteatru. Tot în afara zidurilor sînt situate la Ulpia Traiana și o serie de sanctuare și anume ale acelor zei care apar pe arcul de triumf de la Benevent ca zei „naționali” ai provinciei: Liber, Aesculap, Silvanus, Diana⁶¹. Diversificarea funcțională și structura ierarhică a ariei urbane este așa dar un fapt clar sesizat, în ciuda stării fragmentare și discontinuității a informației.

În ceea ce privește urbanistica și arhitectura orașelor, aceeași discontinuitate a informației permite totuși să se seziseze aspecte esențiale: străzi pavate, canalizări, apeducte⁶². Descoperirile epigrafice atestă existența unor monumente de cult, uneori și cu alte funcții, precum Asclepieioanele, care îndeplineau și funcția de sanatorii⁶³. În multe locuri, săpăturile au surprins și ruinele acestui fel de monumente. Cele mai numeroase sînt cele de la Ulpia Traiana⁶⁴. Acestea sînt caracterizate de dispoziții de plan care se abat de la modelele tradiționale de filiație italică sau elenistică, trimițînd sau la tipuri de sanctuare misterice cu spații destinate dramei sacre⁶⁵, fie la tipuri provinciale, celtice, adaptate la funcții specifice⁶⁶. Aceste particularități duc la un aspect mai discret,

⁵³ Cf. n. 22, mai ales „ActaMN”, 6, p. 517—523; „Potaissa”, 2, p. 81—114.

⁵⁴ Cf. n. 22 mai ales D. Tudor, *OR*¹, p. 185—191.

⁵⁵ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp.

⁵⁶ Cf. mai sus n. 22, mai ales „Materiale”, 15, p. 246—277.

⁵⁷ Cf. *U.T.S. Zona arheologică*, (mai sus n. 46).

⁵⁸ Cf. mai sus n. 52.

⁵⁹ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp.

⁶⁰ *U.T.S. Zona arheologică* (cf. mai sus n. 46).

⁶¹ Cf. mai sus n. 22, mai ales „Sargetia”, 11—12, p. 225—232.

⁶² d.e. Porolissum („ActaMP”, 6), Tibiscum („Materiale”, 14 și 15), Ulpia Traiana Sarmizegetusa („Materiale”, 14 și 15).

⁶³ Ioan Horațiu Crișan, *Asklepieionul roman de la Apulum*, în „Apulum”, 9, 1971, p. 341—347.

⁶⁴ Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (I), în „ActaMN”, 18, 1981, p. 59—84; (II) *Ibidem*, 19, 1982, p. 39—74; Joachim Nicolaus, *Asklepionul din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Sargetia”, 15, 1981, p. 43—66.

⁶⁵ H. Daicoviciu, D. Alicu, în „ActaMN”, 18, p. 63—72.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 73—80.

chiar mai sărac al străzii, dar și la creerea unor ansambluri închise, cum este asclepieionul de la Ulpia Traiana, a căror expresivitate se dezvăluie numai celui care pătrunde în interior, nu se risipește în semnle cu adresă generală. Templele de plan tradițional nu lipseau nici ele — dovadă cel al zeilor mauri de la Micia⁶⁷. Toate aceste edificii foloseau elemente de ordin de tradiție clasică romană, dar cele mai adesea purtând amprenta provincială. Nu s-au păstrat decît prea puține ordonanțe „in situ” — d.e. cele două coloane ceriatene de la templul lui Liber pater din Ulpia Traiana. În schimb sînt cunoscute numeroase *membra disiecta*. Trebuie remarcat numărul extrem de mic de frize cu decor figural⁶⁸. Sînt foarte numeroase în schimb bazele și mai ales, capitелurile⁶⁹. Cele mai frecvente sînt cele corintiene și compozite. Apar și forme rare, mai ales acestea marcate de provincialism — capitелuri protoromanice la Apulum; capitелuri prosopomorfe la Porolissum, între care chiar unul doric. Particularitățile de stil, unde mai ales se resimte provincialismul, permit chiar gruparea pe ateliere locale cum este cel de la Porolissum.

Aspectul urban, chiar dacă cu accent provincial, este ceea ce caracterizează orașele Daciei, și nu numai orașele, așa cum se va vedea. Din acest aspect face parte și arta funerară. În jurul orașelor, de-a-lungul principalelor căi de comunicație, se înșirau morminte monumentale: mausolee, edicule, cippi, sau simple stele⁷⁰. Monumentele construite erau adesea decorate cu statui, în orice caz, toate aveau reliefuri și inscripții. Cetatea morților constituia o adevărată prefigurare a orașului viu. Bogăția plasticii funerare din Dacia, aspectul ei provincial posibilitatea de a discrimina mai multe ateliere, corespunzînd centrelor urbane, informațiile pe care le oferă asupra unui întreg univers de credințe și reprezentări, fac din acest gen, unul dintre cele mai interesante tipuri de manifestare artistică ale provinciei.

Nu s-a păstrat nici o informație privind teritoriul orașelor, cu excepția inscripției deja citate de la Sucidava⁷¹. Nu se știe care erau aceste teritorii, cît se întindeau dacă erau sau nu hotărnicite, cum erau împărțite interior și cum erau administrate. Despre unele zone lipsite de centre urbane, cum este zona de est a Transilvaniei, cu linia de castre din depresiunile intracarpaticе, nu se știe cum era organizată teritorial-administrativ. Mai mult decît atît, teritoriile unor orașe coincid cu zone care, conform practicilor juridic-administrative romane, erau proprietatea

⁶⁷ C. Daicoviciu, *Templul Maurilor din Micia*, în „Sargetia”, 2, 1941, p. 117.

⁶⁸ La Apulum — Ion Miclea, Radu Florescu, *Daco-romanii*, București, 1980, fig. 74 și 81; Nicolae Gudea, Vasile Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, nr. 114, 108, 116, 117, 119, 173.

⁶⁹ Mihai Bărbulescu, *Capiteluri romane din Dacia intracarpatică*, în „Sargetia”, 13, 1977, p. 229—264.

⁷⁰ Grigore Florescu, *I monumenti funerari nella Dacia Superior*, E.D.R. 4, 1926—1927, p. 72—148; Idem, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București, Biblioteca Muzeului Național de Antichități din București, 1942; Lucia Marinescu, *Monumentele funerare din Dacia Superior*, București, Universitatea din București, 1977; Octavian Floca, Wanda Wolski, *Aedicula funerară în Dacia romană*, în *BMI*, 42/3, 1973, p. 4—52; Hadrian Daicoviciu, *Coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită pe teritoriul provinciei Dacia*, în „Apulum”, 7/1, 1968, p. 333—353.

⁷¹ Cf. mai sus n. 42.

fiscului imperial. Este cazul oraşului Ampelum, situat în mijlocul zonei aurifere. Alte oraşe, de asemenea, aveau pe raza lor prezumată proprietăţi ale fiscului: Ulpia Traiana avea în teritoriul ei mari zăcăminte de fier din munţii Poiana Ruscă⁷²; Apulum cuprindea în teritoriul propriu zăcămintele de aur din jurul lui Alburnus Maior, cele de sare de la Brucla şi Salinae⁷³; teritoriile nemunicipalizate din est erau pline de zăcăminte de sare. Inscripţiile⁷⁴ informează, de altfel, că salinele şi *păşunile* constituiau, de asemenea, proprietatea fiscului, care percepea veniturile prin intermediul unor arendaşi. În sfârşit, pe teritoriile unor oraşe erau stabilite garnizoane care, conform practicilor romane, trebuiau să aibă propriile lor teritorii necesare pentru aprovizionare şi în deosebi pentru păşunatul cailor⁷⁵. Apare aşa dar o suprapunere de regimuri juridice greu de imaginat ca fiind coexistente pe una şi aceeaşi porţiune de teren.

Pe de altă parte, din teritoriile oraşelor sînt cunoscute forme de habitat diverse şi dezvoltate. Astfel din zona Sarmizegetusei este cunoscut, între altele, *pagus Micia*⁷⁶. Aşezare dezvoltată din cannabele unui castru auxiliar, apare ca ocupînd o arie considerabilă pe care sînt situate instalaţii de producţie — cuptoare de olar, ateliere de pietrari —, port cu birouri oficiale de vamă, edificii publice — terme, amfiteatru —, în sfârşit locuinţe, precum şi necropolă monumentală de tip urban. Nu sînt cunoscute date despre administraţia acestui pagus, în afară de calificarea lui ca atare. S-a presupus că reprezintă o subunitate administrativă a

⁷² D. Tudor, *Oraşe, tirguri şi sate*, p. 103—143.

⁷³ *Ibidem*, p. 173—182.

⁷⁴ Nicolae Gostar, *Studii epigrafice*, în „Arheologia Moldovei”, 4, 1966, p. 175; „Année épigraphique”, 1937, nr. 141.

⁷⁵ Adolf Schulten, *Das territorium legionis*, în „Hermes”, 29, 1894.

⁷⁶ Constantin Daicoviciu, *Micia I. Cercetări asupra castrului*, în „ACMIT”, 3, 1930—1931, p. 3—43; Idem, *Templul Maurilor din Micia*, în „Sargetia”, 2, 1941, p. 117; Octavian Floca, V. Vasiliu, *Amfiteatrul militar de la Micia*, în „Sargetia”, 5, 1968, p. 121—151; Octavian Floca, *Monumente epigrafice şi sculpturale de la Micia*, în „ActaMN”, 5, 1968, p. 111—114; Octavian Floca, Ştefan Ferenczi, Liviu Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, C.C.A.J. Hunedoara, 1970; L. Ţeposu, L. Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia. (partea I)*, în „ActaMN”, 5, 1968, p. 125—136; (partea II), „ActaMN”, 6, 1959, p. 159—166; Lucia Marinescu, Anișoara Sion, Liviu Petculescu, Ioan Andrițoiu, Valeria Edith Ionescu Rusu, Maria Brăileanu, *Şantierul arheologic Micia (Vețel, jud. Hunedoara)*, în „Cercetări arheologice”, 3, 1979, p. 105—126; Liviu Petculescu, Alexandru Toma Nemoianu, Ruxandra Anastasiu, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice din 1978—1979 în castrul Micia, comuna Vețel, jud. Hunedoara*, în „Cercetări arheologice”, 4, 1981, p. 70—75; Idem, *Săpăturile arheologice din castrul Micia (com. Vețel), jud. Hunedoara*, în „Cercetări arheologice”, 5, 1982, p. 73—76; Liviu Petculescu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din castrul Micia*, în „Cercetări arheologice”, 6, 1983, p. 45—50; Liviu Petculescu, *Săpăturile arheologice din castrul Micia*, în „Cercetări arheologice”, 7, 1984, p. 117—120; Lucia Marinescu, Anișoara Sion, Ioan Andrițoiu, *Cercetările arheologice din termele romane de la Micia (Vețel), jud. Hunedoara*, în „Cercetări arheologice”, 7, 1984, p. 121—128; A. Sion, L. Marinescu, *Raport asupra cercetărilor arheologice din termele de la Micia (Vețel), jud. Hunedoara, Campania 1978*, în „Materiale”, 13, 1979, p. 225—226; Ioan Andrițoiu, *Şantierul arheologic Micia — Necropola. Raport pentru campania de cercetări din 1978*, în „Materiale”, 13, 1979, p. 227—230.

capitalei Daciei⁷⁷. În realitate, vecinătatea castrului, faptul că multe dintre dotările oraşului erau folosite şi de soldaţi — terme, amfiteatru — fac mai plauzibilă ipoteza că localitatea se afla sub administraţie militară, dar că cetăţenii romani locuind acolo erau socotiţi cetăţeni ai Ulpiei Traiana şi se bucurau de regimul juridic decurgînd din această situaţie.

Unităţi de habitat de aceeaşi mărime şi stare ca Micia se mai întîlesc în Dacia la Aquae (Călan), Brucla (Aiud), Salinae (Ocna Mureşului), Alburnus Maior (Roşia Montană), Cristeşti, Domneşti, Ilişua, Germisara, Micăsasa, Aquae (?) (Cioroiu), Ad Mutrium (Botoşeşti Paia?)⁷⁸. Nu se poate afirma că toate se încadrau în categoria de pagus, dar toate prezentau caractere asemănătoare cu Micia şi un aspect urban. Multe dintre ele erau direct legate de puncte de activităţi extractive: Alburnus Maior — centru aurifer; Brucla, Salinae, Cristeşti, Domneşti — exploatare saline; Aquae (Călan) — centru de exploatarea fierului. Tot Aquae (Călan), ca şi Germisara, Băile Herculane, Aquae (Cioroiu), Săcel (Gorj) sînt staţiuni climaterice⁷⁹, dezvoltate ca localităţi de aspect urban. Micăsasa apare ca un centru deosebit de important de producţie ceramică punînd în circulaţie olărie de lux: terra sigillata de tip renan⁸⁰. Alte asemenea localităţi mari, de aspect urban, dar fără să aibă şi statut de oraş trebuie să fi fost în primul rînd centre administrative dar şi economice ale unor zone rurale — Vicus Samum (Căşei)⁸¹ are acest caracter, dar multe altele pot fi corelate cu acest tip — Ilişua, Ad Mutrium, Slăveni. Date despre organizarea administrativă a acestor centre şi a eventualelor lor circumscripţii teritoriale lipsesc. Cele legate de activităţi extractive trebuie să fi fost sub directa autoritate ale unor agenţi ai fîscului imperial. Cele situate în apropierea unor castre se aflau sub autoritate militară, iar de la Căşei ne sînt cunoscuţi decurioni — subofiţeri de cavalerie — *regionarii*, avînd atribuţii administrative şi poliţieneşti într-o zonă rurală⁸². Cetăţenii romani din zonă trebuie să fi fost consideraţi *municipes* ai oraşului cel mai apropiat. Dar aceste forme de repartitie a competenţelor administrative nu rezolvă incompatibilitatea diferitelor regimuri juridice pe acelaşi teritoriu. În această privinţă trebuie ţinut seama de doi factori: peisajul antic şi regimul solului specific provinciei. În ceea ce priveşte peisajul antic, un studiu recent⁸³ vizînd reconstituirea acestuia, a precizat că pădurile ocupau un loc mult mai important decît astăzi. Despre regimul solului nu există decît informaţii indirecte. Astfel sistemul de exploatare a minelor de aur —

⁷⁷ Lucia Marinescu, *Cu privire la dezvoltarea urbană a Micieii*. Comunicare la Colocviul Oraşele şi dezvoltarea urbană din provinciile Dacia şi Moesia Inferior, Sarmizegetusa, 10 nov. 1984.

⁷⁸ D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate*, p. 115—118, 179—181, 205—208, 194—204, 272—273, 269, 263—267, 126—136, 173, 315—323.

⁷⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 115—118, 126—136, 24—29, 315—323, 362—364.

⁸⁰ I. Mitrofan, *Un mare centru meşesugăresc la Micăsasa*. Comunicare la PONTICA '84, 26—28 noiembrie 1984, Constanţa.

⁸¹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 259—267.

⁸² *Ibidem* precum şi A. Mocsy, *Das Territorium legionis und die canabae in Pannonien*, în „Acta Archaeologica”, Budapesta, 3, 1953, p. 198—199.

⁸³ Liana Diaconescu, Alexandru Diaconescu, *Observaţii în legătură cu habitatul în Dacia*. Comunicare la Colocviul Oraşele... Sarmizegetusa, 10 nov. 1984.

dar și de fier, prin intermediul unei întregi ierarhii de arendași — *conductores* și *leguli*⁸⁴ — presupune mijloace de concesionare măsurabilă a unui bun imobiliar indivizibil. De asemenea arendarea salinelor și pășunilor⁸⁵ presupune mari întinderi nedivizate de pășuni naturale — ceea ce este congruent cu marea întindere a pădurilor — care nu erau parcelate pentru a fi exploatate — ar fi fost oneros pentru arendaș — ci se concesiona dreptul de pășunat, măsurat într-o manieră oarecare — fie pe capete de vită, fie pe unități de timp (zile, săptămâni, luni), fie în alt mod, pe care nu-l mai putem reconstitui. Ar părea deci mai plauzibil că întreg solul și subsolul dacic a devenit, o dată cu creerea provinciei, proprietatea fiscului imperial, cum era, în general, solul provincial. Situația reală a acestui sol era însă devălmășia absolută, lipsa oricăror limite intercomunitare, și practica deștelenirii și a defrișării libere. În ce măsură acest regim era moștenit de la regatul dacic, sau constituia o formă de promovare a colonizării și a punerii în valoare a noii cuceriri, în stadiul actual al informației este greu de pronunțat.

Alt tip de habitat roman sînt *cannabae*-le. Însotind toate garnizoanele, unele s-au dezvoltat, în legătură directă și cu importanța economică a amplasamentului ocupat, pînă la nivel de oraș, sau, cum s-a văzut mai sus, de *pagus*. Altele însă au rămas la limitele unei simple așezări asigurînd serviciile unei garnizoane cu caracter predominant rural și cu funcție de mic centru local. Sînt bine cunoscute dintre cele de acest nivel *cannabele* unui mic castru auxiliar, izolat, păzind un pas de munte — cel de la Bumbesti⁸⁶. Ocupînd, împreună cu castrul o arie plată pe un interfluviu triunghiular, așezarea este organizată monoaxial în raport de drumul roman păzit de castru. Consistă din locuințele *cannabensilor* — probabil familii ale soldaților și veterani, — construcții de piatră, cu spații centrale interioare, etaj, numeroase încăperi, elemente de decoratie profilată și pictată și dotări de confort — instalații de hipocaust. Deși mai modestă și mai restrînsă decît cele menționate anterior, aspectul urban este caracteristic și pentru *cannabele* de la Bumbesti. De același fel trebuie să fi fost și *cannabele* castrului din depresiunile intracarpatică, unde materialele arheologice semnaleză o prezență relativ importantă a populației indigene, dacice. La Brețcu⁸⁷, de exemplu, cercetări de suprafață au identificat o arie de ruine la fel de importantă și de compactă ca și la Bumbesti.

Tot un tip de habitat specific roman îl constituie *villae*-le rustice — gospodării izolate, reorganizate în vederea unei exploatare agrar-pastorale raționale, sistematice, evident în condițiile nuvelului la care ajunsese agrotehnica romană⁸⁸. Nu s-a inițiat pînă acum un studiu sistematic,

⁸⁴ Aurel Sîntimbreanu, Volker Wollmann, *Aspecte tehnice ale exploatarei aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roșia Montană)*, în „Apulum”, 12, 1974, p. 240—278.

⁸⁵ Cf. mai sus n. 74.

⁸⁶ *Expectatus* Bujor, *Lucrările de restaurare și consolidare la castrul cu zid de piatră de la Bumbesti—Jiu, jud. Golj*, în „Materiale”, 15, 1983, p. 350—351. *Idem*, *Așezarea romană de la Bumbesti—Jiu, Jud. Gorj (1969—1972)*, în „Materiale”, 10, 1973, p. 107—113.

⁸⁷ D. Tudor, *op. cit.*, p. 268.

⁸⁸ D. Tudor, *Istoria sclavaului în Dacia Romană*, București, 1957, p. 144—148.

cuprinzînd atît cercetări topografice cît și săpături, al acestui tip de habitat⁸⁹. Se știe totuși că villaele erau relativ numeroase, concentrate mai ales în zonele urbanizate și rîrîndu-se spre zonele din care habitatul urban lipsește. Așa dar zonele de pădure masivă și platourile lipsite de apă au fost evitate de romanii coloniști. Sînt cunoscute cîteva *villae* care apar ca ocupînd arii importante, avînd instalații și incinte diversificate funcțional și centrate pe edificiul rezidențial, adesea important ca dimensiuni, prevăzute cu elemente de confort — hipocaust — dar relativ sărac din punct de vedere al plasticii și decorației arhitecturale. Uneori această simplitate arhitecturală este compensată cu elemente adăogate, ținînd de cult (Apold)⁹⁰, sau de comportamentul social (Ciumăfaia)⁹¹, cum ar fi reliefuli de cult sau altare votive, dar care au și un efect decorativ. Nu este exclus însă ca în viitor să fie descoperite și villae bogate cum sînt cele din Pannonia, cu atît mai mult cu cît în cîteva asemenea habitaturi extraurbane, cum sînt villae-le suburbane de la Ulpia Traiana⁹² și Apulum⁹³, au putut fi surprinse elemente de decor prețios — mozaicuri, picturi murale.

Oricum aceste *villae* constituie unități de producție legate de piața orașelor, iar din punct de vedere al habitatului este evident că reproduc modele urbane, cel puțin în ceea ce privește calitatea construcției și a confortului, dacă nu și din punct de vedere al aspectului arhitecturii și decorului.

Ultimul nivel al habitatului din Dacia romană îl reprezintă satele de daci. Restrînse ca număr de locuințe, situate în zone relativ izolate — Slimnic, Obreja, Cașolț, Soporu de Cîmpie, Locusteni⁹⁴ — sau relativ îndepărtate de orașe, de multe ori într-un contact apropiat cu zonele împădurite, sînt caracterizate de tehnica tradițională a construcțiilor, — bordeie, sau locuințe de suprafață mici, din materiale ușoare, lemn sau paieantă, de inventarul simplu și redus ca varietate și volum în care predomină încă tipuri dacice, în primul rînd olărie. Sînt asociate de obicei cu necropole de incinerare, plane sau tumulare, de asemenea specific dacice. Marchează și ele un proces de romanizare în inventar, prin pătrunderea și înmulțirea pieselor de tip roman, procurate de pe piață, și de urbanizare, prin trecerea — ca la Slimnic — de la locuirea în bordeie în case de suprafață. Dar procesul nu va ajunge la desăvîrșire pînă la nivelul cronologic al retragerii administrației romane din Dacia.

Din analiza de mai sus a reieșit extinderea și importanța procesului de urbanizare în Dacia romană. Apare clar că acest proces a afectat întreg teritoriul, constituind o structură generală, fundamentală, care a oferit cadrul nu numai administrativ, ci, mai ales, pentru dezvoltarea

⁸⁹ Ioan Mitrofan, *Villae rusticae in Dacia Superioră*, în „ActaMN“, 10, 1973, p. 127—150; (II), în „ActaMN“, 11, 1974, p. 41—50; Gh. Popilian, *Despre villae-le rustice din Dacia Malvensis*. Comunicare la Pontica '84.

⁹⁰ La Apoldu, comunicare orală N. Branga.

⁹¹ I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 133—136.

⁹² Ion Berciu, *Mozaicurile romane din Apulum — Contribuții la studiul mozaicurilor din Dacia*, în „Apulum“, 4, 1961, p. 157—171.

⁹³ *Ibidem*, p. 171—184.

⁹⁴ Cf. mai sus n. 23, 26, 34 precum și: G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

economică specifică și socială a provinciei. Faptul că această nouă structură, pe de o parte, a înlocuit radical și complet vechea rețea de habitat dacică și că, pe de alta, a constituit baza unei dezvoltări economice și sociale de nivel superior, i-a asigurat un rol hotărâtor în procesul de romanizare a provinciei, înlesnind și accelerând procesul de asimilare al localnicilor daci și pe cel de omogenizare al coloniștilor, veniți *ex toto orbe romano*. Se poate admite că, urbanizarea, colonizarea și organizarea militară au fost cei trei factori esențiali ai romanizării Daciei, de altfel strins corelați între ei.

Urbanizarea a supraviețuit retragerii administrației și trupelor romane din Dacia. Faptul că orașele romane de la Dunăre — Dierna, Drobeta, Sucidava⁹⁵ — au continuat să existe ca atare, împreună cu hinterlandul lor, este un fapt de mult cunoscut. Informații recent descoperite, permit să se afirme că și marile orașe de pe drumul imperial — Dierna Tibiscum, Ulpia Traiana, Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum⁹⁶ au continuat să existe ca orașe, chiar dacă restrinse teritorial și modificate ca instituții, pînă către mijlocul sec. V e.n. În unele dintre ele ne sînt cunoscute necropole creștine monumentale — ca la Napoca — în altele, ca la Tibiscum, supraviețuiesc chiar centre de producție meșteșugărească. Mărturiile din vremea posterioară retragerii aureliene nu lipsesc din niciunul dintre orașe, chiar dacă sînt mai puțin circumstanțiate. În perioada următoare, posterioară jumătății sec. V e.n. se schițează un proces de ruralizare și — în sud — de militarizare a așezărilor. Totuși informații indirecte permit să se afirme că, dacă a cunoscut temporare eclipse, caracterul de centre al vechilor orașe nu s-a pierdut nici o dată cu desăvîrșire. Astfel, la Napoca, necropola princiară de la Apahida⁹⁷ vorbește despre o probabilă instalare a unor șefi germanici în vechiul centru roman. Necropola de tip urban datînd din sec. VI—XI de la Alba Iulia⁹⁸, de asemenea, evidențiază rolul de centru economic, social și politic și o anumită continuitate a elementului autohton, daco-roman pe locul vechiului oraș. În alte părți, continuitatea daco-romană este documentată la nivel rural. Descoperirea la Sighișoara a unei succesiuni de așezări mergînd din epocă dacică pînă în sec. XI, pe relativ același amplasament, precum și faptul că inventarul de tip dacic este treptat înlocuit de cel de tip daco-roman, provincial, dar de factură urbană, arată altă latură a procesului de romanizare, corelat cu cel de urbanizare, precum și altă formă de continuitate.

În perspectiva acestor rapide considerații apare însă clar că procesul de urbanizare romană a Daciei, jucînd un rol de prim ordin în acela, mai larg de romanizare a provinciei, și continuînd și după retragerea administrației romane din vremea împăratului Aurelian, a constituit un factor important și în etnogeneza poporului român.

⁹⁵ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp.

⁹⁶ Cf. mai sus n. 22, bibl. coresp. precum și Kurt Horedt, *Siebenbürgen in spätromischer Zeit*, București, 1982, p. 70—82.

⁹⁷ Ștefan Matei, *Al treilea mormînt princiar de la Apahida*, în „ActaMN“, 1982, p. 387—392.

⁹⁸ Mihai Blăjan, Alexandru Popa, *Cercetările arheologice de la Alba Iulia, „Stația de salvare“*, în „ActaMN“, 15, 1983, p. 375—380.

L'URBANISATIONS DE LA DACIE ROMAINE

Résumé

Fondé sur une riche documentation de spécialité, l'article fait l'analyse des types des habitats qui ont existé dans le territoire de Dacia encore au devant de la conquête romaine, et il souligne le fait que Dacia a connu un procès d'urbanisation avec les traits spécifiques.

Les plus vieilles villes romaines ont été placés dans les zones avec une grande importance économique-ce fait en constituant la première fase d'urbanisation. On fait une analyse détaillé de la manière d'organisation des villes romaines de Dacia.

En conclusion on souligne que le procès d'urbanisation a constitué un important facteur dans l'ethnogenèse du peuple roumaine.